

УДК 929 Хаџи Васиљевић, Јован
<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2018.22.2>

ЈОВАН ХАЏИ ВАСИЉЕВИЋ – ЈЕДНА ЖИВОТНА ПОСВЕЋЕНОСТ

У раду се освештава богаћа биографија Јована Хаџи Васиљевића, доктора филозофије, историчара и писца, „хроничара једног несвакидашњег историјског периода”, који је имао важну улогу у раду и развоју Друштва „Свети Сава” у првој половини XX века. Секретар Друштва је постао 1904. године а убрзо потом постао је главни уредник „Брство”. Истиче се да је „Брство”, у време када га је он уређивао, захваљујући богаћој тематизи (објављивање прилога о политичкој, културној и националној историји, из области књижевности и др), прерасло „у једно од најчистијих гласила у Србији”. Показује се да је много допринео раду Друштва у целини: радио је на оснивању одбора, на популаризацији и масовљењу Друштва, на помоћи и подршци школама у градовима Србије, Босне и Македоније, држао је предавања, итд. И када је увидео да деловање Друштва постаје све суженије пред Дружи светски рат, остајао је посвећен циљевима Друштва да шири истину о српском народу. Рада је великим делом настао на основу Аутобиографије Ј. Хаџи Васиљевића.

Један од најзначајнијих догађаја у историји српског народа – независност, и територијално проширење уз припајања Нишког, Пиротског, Топличког и Врањског округа (1878) – збио се после вишедеценијске дипломатско-политичке и војне активности на ослобађању од турске окупације и наметнуте управе. Колико је био буран крај једног века за српски народ, ништа мање трновити тмуран није био ни почетак 20. века – велика европска сила узроковала је голготу једног народа и светски рат.

Јован Хаџи Васиљевић, научник и историчар, сведок је и учесник је тих догађаја, али и више од тога, хроничар једног несвакидашњег историјског периода.

Рођен је у Врању (1866). Основну школу започео је у родном месту, наставио у Куманову, и завршио у Врању. У време, када је похађао основну школу, и касније гимназију, остављао је утисак знатижељног и вредног ученика, продорне мисли и оштроумног запажања. У *Ауџиобиографији*, присећајући се гимназијских дана, бележи: „Писати сам почео док сам још у гимназији био. Поред ситних ствари јавио сам се са два списка: *Врањске Лазарице, народни обичај у округу Врањском и По Кумановској и Скопској околини*. У гимназији у Нишу, био сам председник Друштва Његош”.¹

После гимназије, а по добијању очевог одобрења, одлази у Београд и уписује Велику школу – Историјско-филолошки смер. Запажен је као активан члан омладинских удружења „Побратимство” и „Даничић” и аутор неколико радова, од којих *Четири српска зроба у Туџији* остављају упечатљив утисак, између осталих, и на Љубомира Недића, професора књижевности. Стојан Новаковић, политичар и водећи историчар тог времена, с којим се упознао за гимназијских дана, у Нишу, храбри га, у честим сусретима, у својој кући, да настави да проучава историју српског народа. О пријатељству са Стојаном Новаковићем, Хаџи Васиљевић бележи: „Често ме је позивао да га посетим, да останем на ручку или вечери... Доцније, када је после српско-турског рата, био (Новаковић) на Мировној Конференцији у Лондону² на којој се разматрало питање разграничења у јужним областима, предложио је Влади да тим послом руководим. Позив ме је затекао у Моравској дивизији, која је биваковала у Тетову”.³

Жељан нових сазнања и усавршавања, припрема докторат из историје у Бечком универзитету; пре пре него што ће бранити тезу, похађа трогодишње припремне студије. На универзитету, супроставља се професору Ватрославу Јагићу, који је намеравао, повинујући се политици двојне монархије према Босни, да у наставу уврсти „босански језик”; не прихватајући политизацију науке, реагује написом у београдском листу „Српска застава”. Вербални сукоб прераста у „мали рат”, после његовог одбијања да обави језичку анализу рукописа *Мирослављево јеванђеље*

¹ Др Јован Хаџи Васиљевић, *Ауџиобиографија* (18.X.1866–29. II.1948. године), Врање, Штампарија „Нова Југославија”, 5–6.

² Лондонска или „Амбасадорска” конференција сазвана је после Првог балканског рата (1912), и одржана децембра 1912/јануара 1913, уз учешће представника 6 земаља-учесница рата; одлуке су, због повлачења турске делегације с конференције, донете накнадно, 30. маја 1913. године, (прим. аутора).

³ Хаџи Васиљевић, *Ауџиобиографија*, 9.

из 18. века⁴, тј. издвоји *македонизме*. Свестан значаја артефакта, рукопис, лично, доставља Српској Краљевској Академији, која га убрзо затим објављује у оригиналној верзији.

Из Беча враћа се у Србију с титулом доктора филозофије (1998).

Настанио се у Нишу. Једном приликом, представљен је краљу Милану, и оставља веома добар утисак: Краљ је у младом, образованом човеку, сагледао доброг познаваоца прилика на југу Србије и дао му у задатак да одржи предавање српским официрима из нишке области; тему је, уз његову сагласност, сам предложио, а предавање насловио: *Путићи који из Србије воде у Сјару Србију*. С тим у вези, бележи: „У официрском дому, у присуству оба Краља⁵, Краљевске владе, официрског нишког кора и посланика Врањског округа, прочитао сам предавање, 24. новембра 1898. Краљ Александар први приђе катедри, а затим и Краљ Милан, који је, потом одржао краће предавање у коме се дотакао мог школовања и рекао, између осталог, да је предавање дивно”.⁶

Похвале које добио од највиших и високих званичника за веома стручно, и топографски детаљно, описивање југа Старе Србије допринеле су да добије намештење у *Министарству иностраних дела*, те да се, у својству писара, распореди у Конзулату Србије у Битољу (1898), а потом и у Скопљу (1900). Предлог да се упуту у Солун, на место писара, није прихватио (1903).

По одбијању предлога места писара у Конзулату у Солуну, напушта дипломатску службу и прелази у *Министарство образовања* (1903). Његовом одласку из дипломатије посредно су допринеле закулисне радње и сплетке у којима се, ни крив ни дужан, нашао. Његова неприпадност странкама, и аполитичан став који провејава у његовим књигама и студијским освртима о историјским темама о српском народу, није наилазила на разумевање у Србији, на прелому 19. и 20. века, када је страначка припадност, и стим у вези „котеријско” родољубље, била веома јак аргумент у прављењу каријере и пењању ка замишљеном врху.

Једна, до тада, успешно започета каријера, дипломатског службеника, напрасно је окончана. Владимир Стојанчевић, с тим у вези, изнео је следеће мишљење: „Мерила политичке подобности новог режима, после 1903. године утицала су на уклањање Јована Хаџи Васиљевића из *Министарства иностраних дела* и онемогућила га, углавном из политич-

⁴ Рукопис је, лично, Ј. Х. Васиљевић пронашао у Тиквешу, приликом краћег задржавања, током летњег распуста (*Аутобиографија*).

⁵ Краљ Александар је 1897, поставио краља Милана за команданта активне војске.

⁶ Ј. Х. Васиљевић, *Аутобиографија*, 13–14.

ких, а не научних разлога, да се на један директан и професионалан начин бави науком као стручњак по квалификацијама и по занату”.⁷

У осврту на личност Хаџи Васиљевића и његов рад, Снежана Радивојевић Петровић, историчар, додатно је уочила: „Српска историографија оглушила се о лику и делу Јована Хаџи Васиљевића, али не само она. Лако су га се одрекли фактори у политичким и научним круговима којима се није свиђао, како због своје неполитичности тако и због нестраначког родољубља. После 1903. сматрали су да је Обреновићевац, а научници да је патриотски писац скромних научних квалитета, што му, срећом, није угушило стваралачки инстинкт и истрајност да се бави науком”.⁸

Хаџи Васиљевић је и овог пута, као и пре тога (Беч), остао доследан својим ставовима и веровањима у њихову исправност, супростављајући се партијском лицемерју и кратковидости. Његови погледи показују, пре свега, његову чврсту опредељеност за научно документовану и фактографску истину: остао је доследан до краја живота и исказао у свим својим делима.

По напуштању државне службе започиње каријеру новинара у београдским листовима „Србину”, „Вечерњим новостима”, „Српској независности” и „Српској застави”.

Постављен је за секретара Друштва „Свети Сава” (1904) после Мајског преврата (1903) и великих смена у Србији а и у врху Друштва: одлазе истакнути прваци на челу са С. Николајевићем, председником и значајним српским политичарем. Србији је била у превирању што се одразило на све структуре и чиниоце друштвено-политичког живота, а и на рад Друштва „Свети Сава”. Иако је Друштво истакло начело, које се није мењало све време постојања, „да се неће мешати у политику”, то није спречило многе непозване да се огласе и огреше о Друштво, упућујући критике личностима које су га до тада водиле, иако, најчешће, они то нису ничим проузроковали или „заслужили”. Малициозност је испливала на површину, као што то обично бива у кризним временима и приликом смена власти – ништа, што већ није виђено...⁹

Истовремено, Хаџи Васиљевић, бави се писањем и историографијом и објављује своје студије о Србији и Старој Србији: најзначајније из-

⁷ Владимир Стојанчевић, *Из српске историје и историографије*, библиотека Народног музеја, Књига 24, Лесковац, 1996, 139.

⁸ Љубица Здравковић Џонов, *Знаменићи Врањанци*, Историјски архив „31 јануар”, Врање, 2015, 68.

⁹ Према „Споменику” Друштва Свети Сава, 1886–1936, Бгд, 1936, 14–15 и 55–60. Притисци и политички усуди су допринели да С. Николајевић, један од оснивача и уважени, вишегодишњи, председник Друштва, као и неколико других чланова Управног одбора, поднесе оставку на место председника „Друштва” убрзо после *Мајског преврата*.

давачке куће и гласила тог времена – „Српска Краљевска Академија”, „Задужбина Илија Коларац”, и часопис „Годишњица Николе Чупића” – штампају његова дела.

Од ступања на рад у Друштву „Свети Сава”, он је, у сложеним околностима, посвећен његовим циљевима и, с великом одлучношћу и самопрегором, врши дужност секретара, а убрзо потом и главног уредника часописа „Браство”¹⁰, који ће, под његовим вођством, прерасти у једно од најчитанијих гласила у Србији; објављиваће тематске целине о политичкој, културној и националној српској баштини, а укључиће и прилоге из есејистике, поезије и науке. Ради и друге послове: помаже на изменама правила Друштва у складу са новим устројством и приликама у Краљевини Југославији, ради на оснивању пододбора¹¹ и школа у градовима у Србије, Босне и Македоније, држи предавања, доприноси проширењу делатности и omasовљењу Друштва, и помаже и другим културним установама у Краљевини Југославије.

Са наступањем ратних година, учесник је балканских и Првог светског рата; у балканским ратовима ослобађао је просторе које је походио као млад човек; касније, када га је Влада Краљевине Србије, на предлог Стојана Новаковића, именовала за вођу тима за разграничење, највише времена проводи у околини Дебра и Струге, тј. у Прекодримској области, где врши стручну процену стања на терену: врсни познавалац српске историје и посвећен раду на терену, израђује детаљне студије за потребе Владе, које убрзо затим и објављује.

У Великом рату, повлачи се заједно са српском војском кроз Албанију, и о тим тешким тренуцима за српски народ и о патњама којима је био изложен, оставља више студија и записа, објављених после рата.

После Великог рата, Хаџи Васиљевић, испред Друштва „Свети Сава”, успоставља сарадњу са другим патриотским друштвима и пружа помоћ сународницима у другим деловима Југославије; као члан Главног одбора, представља Друштво на састанцима у *Министарствима иностраних дела*, приликом расправа о раду у неослобођеним српским крајевима, о припадности српском културном језгру и положају српског народа.

Са надоласком новим ратним олујама и приликама у земљи и Европи, промениће се и активности, како је и сам закључио: „Друштво је постепено утихнуло и рад се од почетка четврте деценије спроводио у ужем кругу и окренутости у себе.”¹² Наставља, међутим, да одржава контину-

¹⁰ Назив часописа, усклађен с тадашњим правописом.

¹¹ Хаџи Васиљевић је био задужен да помаже у оснивању пододбора и одржава непосредне контакте с повереницима, што му је омогућило да често посећује крајеве на југу Србије, о којима ће остављати писане трагове у студијама и чланцима.

¹² Др Јован Хаџи Васиљевић, *Сјоменица Друштва Светог Саве (1886–1936)*, Изд. Друштво „Светог Саве”, Београд, 1936, 31.

итет у раду Друштва сталном публицистичком активношћу у часопису „Братство”, и посвећеношћу светлим циљевима ширења истине о српском народу.

Пензионисан је 1940. године. Преминуо је 29. марта 1948.

На почетку свог пута историографа, а и етнолога и гео-антрополога, Хаџи Васиљевић проучава свој завичај – Врање и околину. Већ у првим радовима видна је његова опредељеност за концизно и темељито уочавање и бележење. Залази у неистражене пределе и проучава историјске везе и развојне путеве породица и њихове миграције у јужне крајеве Србије, под турском управом. Усмерава своја истраживања према људима, њиховој психологији, међусобним односима и обичајима и интеракцијама између различитих етничких група. Не штеди труда да анализира списе историчара и етнолога који су проучавали те крајеве. Користи њихова запажања и детаљно преноси њихове мисли, цитирајући их у својим делима.

Интересантан податак о Хаџи Васиљевићу, забележила је Снежана Радивојевић Петровић, историчарка: „Открила сам како је долазио до, рецимо, података везаних за Врање. Занимљиво је да је од својих савременика тражио да пишу о неком догађају. У виду преписке имамо многе забележене догађаје: рецимо тражи од једног Врањанина који је био у Истанбулу да му пише како је Врање водило парницу против Сулејман бега. Он те податке после користи у својим радовима као несумњиво тачне. Међутим, у томе има и личног погледа и схватања оних који су учествовали у догађајима тако да су такве белешке подложне критичком преиспитивању”.¹³

Осветљујући садашњост, а повезујући је са непосредном прошлошћу, он наратију уоквирује и осликава у тоталитету: исказује се, као што су уочили српски академици-историчари (Д. Батаковић, В. Стојанчевић, Р. Симоновић), као хроничар друштвених, политичких и културних прилика у Србији на прелому два века, али и историчар који сагледава положај српског народа. Његово дело саздано је на историографској грађи и неспорно стручном представљању кључних проблема: главна тема су Срби и њихов положај под турском влашћу, у често непријатељском окружењу, у деценијама пре и после стицања независности.

По упечатљивој наратији и мноштву историјских чињеница, издвајају се његови првенци: *Ка историји града Врања и његове околине* (1896), *Свети Прохор Пчињски и његов манастир* (1900), *Арнауџиски њокреџи у XIX веку* (1905), и посебно *Ситара Србија и Македонија* (1906). Студије обилују свеобухватним приступом у изучавању геополитичког

¹³ Љубица Здравковић Џонов, *Знамениџи Врањанци*, Историјски архив „31 јануар”, Врање, 2015, 66.

миљеа и етнолокалитета: повезујући ближу прошлост и садашњост, заснива целину на подацима и чињеницима, које је сам прикупљао у разговорима, проучавајући црквене, архивске и друге записе и прелиставајући књиге и чланке писаца који су походили те области. Уноси новине у српску историографију: монографску обраду локалитета, уз коришћење мултидисциплинарног приступа, што одудара од описног прилаза у ранијој српској историографској и антрополошкој грађи.

Његов петогодишњи боравак у дипломатији (1898–1903), користио му је да прикупи политичке, економске, културне, етичке и друге податке, које су српске дипломате прослеђивале у *Министарство иностраних дела*. Архивску грађу систематски обрађује у студијама, вешто је комбинује с личним погледима на прилике у локалитетима које је обилазио. Посебна одлика књижевног опуса је што је своје погледе на прилике у крајевима које проучава, обогатио примерима из праксе. Уз дозволу турске власти, походује села прешевске Црне Горе, прешевске Моравице, планине Рујан и Пчиње: лични доживљај и разговори са људима дају чврстину његовој речи и опису, веродостојност и фактуелност.

Хаџи Васиљевић је посебно запажен по три исцрпне студије од непроцењеног значаја за осветљавање судбине српског становништва у Старој Србији, изложеног многобројним недаћама. У прве две монографске целине насловљене *Јужна Сѣара Србија, Историјска, етнографска и политичка исцртавања*, у два тома – *Кумановска* (1909) и *Прешевска област* (1913) и *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку* (1928), осветљава догађаје који су водили потискивању српског етноса у југоисточној Старој Србији и утицали на измене гео-етнолошке карте тих регија, у 19. веку. Упечатљиво је како приступа историографској грађи: детаљно анализира стање у Старој Србији, испитује порекло и структуру становништва, политичке, културне, економске прилике, а све то заокружује гео-антрополошким сагледавањем особина људи и њихових обичаја.

У првој двотомној монографији (*Јужна Сѣара Србија...*), указује, ослањајући се на преписе, натписе и записе које је вредно прикупљао на разним странама, укључујући и личну документацију, локалну преписку, епиграфе и друго, на друштвено-политичке прилике, културни живот, и посебно на српско наслеђе у Кумановској и Прешевској области, оспоравано од бугарске и албанске пропаганде. Књига *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку* обилује подацима из историје и пропагандно-културног деловања Србије у овом подручју. На монографије о Куманову и Прешеву, надовезује се, две деценије касније, свеобухватна и по структури слична, трећа у низу, насловљена: *Скопље и његова околина* (1930) – студија о некадашњој престоници Старе Србије и седишту Вардарске бановине. Уз пуно оправдања, може се изрећи суд

да поменуте монографске студије чине најсложенију етно-историографску трилогију Старе Србије, у 19. веку.

Књиге *Арбанаска Лиџа*, *Арнауџски ђокреџи у XIX веку*, и *Српски народ у џурском царсџву 1878–1893* имају непроценљив значај за упознавање српске историје 19. века и збивања у Старој Србији. Приказе Арбанаса употпуњује књигом *Арнауџска Конџа* (Арбанашка Лига), која је сведочанство о историји Срба у Метохији и на Косову, а правим бисерима историјско-етнографске грађе – *Муслимани наше крви у Јужној Србији* (1926) и *Арнауџи наше крви: Арнауџаши* (1939) – комплетира студије о етно-религиозним догађањима, прихватању новог идентитета, обичаја и језика од стране српског становништва, под притиском и изнудом надолазећег албанског живља. У њима уоквирује своја виђења карактерних особина Арбанаса, начине на који отимају територију и исламизирају становништво: разоткрива, детаљно, поступке којима се служе у прикривеној експанзији на српске поседе и имовину, као и последице које су из тога проистекле по српско становништво – исламизација, миграције.

Процеси асимилације српског народа у подручјима Старе Србије илустровани су богатом архивском грађом и поткрепљени примерима из праксе. Студије су значајне због упозорења о угрожености српског народа на југу, а које је упутио српској јавности и политичарима и очекивања да ће то изазвати реаговање и одговоре. Чињенице и архивска грађа у тим делима, актуелне су у данашње време јер доказују српско порекло немалог дела данашњих Албанаца на Косову и у Метохији.

Његов рад о догађајима на неослобођеним територијама *Усџанак Срба у Кумановској и Паланачкој кази у 1878* и *Ђокреџи Срба и Буџара у Турској ђосле Српско-џурских раџова 1876–1878 џодине*, објављених у „Браству” (11, 12 и 13) су јединствене хронике у српској, а највероватније и балканској историографији у периоду који је, непосредно, претходио Берлинском конгресу и његовом пост фестуму.

У књигама *Буџарска Ексархија и њен уџицај на Балканске Словене* (1913) и *Сџара Србија и Македонија* (1910), настале на основу архивске грађе коју је прикупљао, он разматра питање бугарске кампање и пропаганде у источним и пограничним крајевима Старе Србије: разоткрива поступке бугарске власти и цркве према српском становништву, уз критичке процене, а све поставља и у шири контекст узрочно-последичних веза историјских процеса.

О томе колико објективности уноси у своја дела, судећи о људима, а заснивајући своје оцене на чињеницама, не опредељујући се према политичким нахођењима и потребама, често присутним у историјским наукама, сведоче и његове критичке оцене и о српском становништву у неким деловима југа Србије. Са укусом опорости известио је о њиховом олаком препуштању утицајима Турака, Арбанаса и Бугара; осветлио је ментали-

тет народа и указао на жртвовање вере, националног бића и части, зарад ситних привилегија.

Хаџи Васиљевић се, на својствен начин, кроз своје списе одредио и сврстао у припаднике тзв. *Школе криптичке историографије*, чији је зачетник био Стојан Новаковић.

Упоредо са научним и етнографским студијама, огледа се и у геополитичким расправама: наглашава потребу активнијег прилаза проблемима српског становништва у неослобођеним крајевима Старе Србије, у деловима под Турском и у граничним појасевима са Бугарском. Под псеудонимом, Овчепољац пише студију *Слив Пчиње, Криве реке и ѓорњеџџока Бинач-Мораве* (1899), и полемични осврт на књиге Светислава Симића: *Пиџање о Сџарој Србији и Скојаљско владичанско џиџање*.¹⁴ У осврту на њих, Хаџи Васиљевић полемиче о ауторовим ставовима „подршке идејама Македонија – Македонцима, Српско-бугарском братству, неутралности Србије у Бугарско-турском рату, уприличеним дневно-политичким потребама... и противне суштинским интересима српског народа”.¹⁵

Као врсни познавалац прилика у Старој Србији, Хаџи Васиљевић је веровао да се без колевке српских земаља не може остварити *срџство*, нити његова слобода. То долази до изражаја у његовим списима и сталном враћању на судбину српског народа под турском влашћу, а пред претњама Арбанаса и Бугара и њихових насртаја на српске земље и домове. Из тих разлога, он се у књигама, чланцима и говорима, и у својим активностима у Друштву „Свети Сава”, помно осврће на прилике у окупираним српским земљама на истоку, југу и југозападу и залаже за активнију и свестранију политику: са таквим ставовима, зачетим у младалачком заносу слободарства и самопрегнућа на пословима државног службеника у конзулатима Србије, у крајевима под турском влашћу а са српским становништвом, наставља и касније, на страницама својих књига. Заједно са истакнутим нучницима и етнолозима Ј. Цвијићем, Ј. Ердељевићем, Т. Борђевићем и другима, заложио се да Србија оснује посебне институције које ће се бавити прикупљањем историјских и етнографских података и њиховом систематизацијом. Донекле се то остварило, када је објављен „Гласник”, у Српској Краљевској Академији, 1892. године.¹⁶

¹⁴ Поменуте студије, Светислав Симић, саветник тадашњег председника владе Србије, Владана Борђевића, објавио је под псеудонимом Павле Орловић (1901).

¹⁵ Овчепољац: *Осврџ на Пиџање о Сџарој Србији и на Скојаљско владичанско џиџање* (1902).

¹⁶ Исто, 72.

Историчари српског народа сматрају Хаџи Васиљевића једним од најбољих познаваоца односа у Старој Србији у 19. веку и почетком 20. века. О његовом лику и делу, остао је писани траг и сведочанство из пера познатих српских академика, научних радника, историчара и етнолога.

Његово сагледавање догађаја с релативно кратке временске дистанце, а опет уз сву обазривост у њиховом тумачењу, истакао је, Владимир Стојанчевић, академик: „Он је био научник и писац који је увек узимао нове теме, давао тачна тумачења и доносио објективне судове. У свему томе, умео је изнети суштину ствари, одржати меру и складност и бити уздржљив у формулацијама и оценама. Био је, може се казати, мајстор у презентирању карактеристичних детаља којима је као попутну и илустровану документацију, освежавао основне поставке својих концепција, тема и проблематике, који су били предмет његовог истраживања и писања. Најбоља у овој врсти је, по својој прилици, његова изванредна студија: *Српски народ и његове реформе 1852–1862...* У својим проучавањима, он се држао строгог метода научне објективности... то ће учинити његово дело изузетно корисном историјском документацијом, а у неким случајевима незаменљивим и јединим историјским извором”.¹⁷

Душан Батаковић, академик, написао је: „Од неоцењене важности у састављању наведених списа, била су и његова лична истраживања, помно бележена на терену, обилазак и испитивање, мало познатих локација, записивање усмене традиције уз систематско прикупљање сваковрсне изворне грађе о датом месту, крају или ширем простору, док су му додатна сазнања доносили и обавезни разговори са истакнутим личностима из локалне средине, као и редовна анкета о текућим политичким приликама међу дипломатским и конзуларним особљем Србије, које је службовало по тим крајевима. Хаџи Васиљевић у уводним деловима студија или обраћањима читаоцу, није крио ни своје патриотске побуде ни функцију просвећивања коју су имали многи од његових радова, али је, уз повремена родољубљем надахнута упозорења о појединим заблудама и нетачностима, остајао у оквирима научних разматрања, с видљивом намером да тачношћу својих података и анализом заснованом на провереним чињеницама, допринесе потпунијем познавању одређених крајева, процеса и појава... Његове краће или дуге студије о појединим местима издвајају се богатством података, виспирним запажањима и једним ширим историјским оквиром у којем се испитују одређени процеси и феномени, од међуверских односа и национаних ривалства до процеса

¹⁷ Владимир Стојанчевић, *Из српске историје и историографије*, Библиотека Народног музеја, Књига 24, Лесковац, 1996, 140.

проверавања и промене идентитета, увек са мноштвом појединости и цитата из релевантне литературе”.¹⁸

Запажање Ристе Симоновића, хроничара Врањског краја, додатно осветљавају личност српског историографа: „Иза њега је остало обимно научно дело без кога данас није могуће прићи обради било кога краја Србије и Македоније, из времена пре 1940. године. Он је био први и једини у нашој историјској науци који је обрадио епохе наше прошлости које нико до њега није обрађивао: Врање са околином и Македонију. У проучавању прошлости њега је све занимало: просветне, културне, политичке, и друштвене прилике, споменици културе, градска и сеоска ношња, језичке и обичајне прилике, трговина, породични живот, привреда, старе трговачке породице, њихово порекло, миграција људи за време турске управе и по ослобођењу, турска управа, недела окупатора и сва остала питања везана за живот наших људи и земље... Љубав према послу и својој земљи били су до краја окупирали Васиљевића као човека и научника, те је он због овога цео живот провео на овом послу без икаквог материјалног интереса”.¹⁹

Ива Лаковић, етнограф, указала је: „Нико пре и после њега није толико учинио на етнографском плану у прикупљању материјала на терену јер за њега није карактеристична ‘кабинетска’ форма научног рада. Огромну теренску грађу је обједињавао и записивао остављајући за собом монографије трајних вредности. Он је био истраживач свог завичаја, Врања и околине, а затим и читаве Старе Србије”.²⁰

Јован Хаџи Васиљевић био је један од малог броја угледних интелектуалаца и доктора наука у Србији на прелому два века, који су својим радом и заслугама задужили генерације, али, не ретко, остајали заборављени, а њихова дела, од непроцењивог значаја за српску историографију, занемарена. Политички, идеолошки и други разлози су у оваквим или онаквим историјским околностима о томе одлучивали. И поред тог злосутног вела одбојности који се обрушио над њим, од времена његовог првог службовања, у периоду подвојености између присталица Карађорђевића и Обреновића, деценијских партијских суочавања радикала, напредњака и либерала до послератне једнопартијске искључивости, односно политичких и идеолошких предрасуда, он остаје великан српске

¹⁸ Душан Т. Батаковић, *Дешифровање прошлости*, Чигоја, 2016, 224.

¹⁹ Риста Симоновић, *Људи и дела I*, Врање, 1968, 27.

²⁰ Исто, 67.

историографије, знаменит етнолог и помни проучавалац историјске прошлости Старе Србије и Македоније.

Срећна је околност што труд на крају бива награђен, а вредност испољена. Без његових дела једна значајна етапа новије политичке историје српског народа остала би ускраћена плодног стваралачког опуса и важног сведочанства о страдањима, али и о уздизању српског народа на његовим вековним стаништима. Његово дело осветљава читав један период који је био пресудан у многим својим аспектима по судбину српског народа, а чије последице осећамо и даље. Својим делом и достигнућима обогатио је и проширио културну баштину свога краја и Старе Србије, а поколењима оставио сведочанство о њиховим коренима.

За живота написао је више од две стотине радова, посебно књига и чланака, али и више десетина поменика-биографија о знаменитим српским политичарима и научницима и члановима Друштва „Свети Сава”. Највећи део писане кореспонденције, посебно из периода његовог рада у Друштву „Свети Сава”, похрањен је у *Народној Библиотеци* у Београду. Поред већег броја сачуваних књига и чланака објављених за његова живота, у архиви библиотеке, у каталогу за архивску грађу, налази се обимна преписка од више стотина писама која су адресована на аутора, лично или на Друштво „Свети Сава”, као и стотинак његових писама, већином из тог периода. Његова дела, осим рукописа о његовом раду у Друштву „Свети Сава”, су сачувана.²¹

Српска Краљевска Академија је у три наврата у издањима *Споменика*, штампала књижевноисторијске текстове Хаџи Васиљевића, као потврду кредибилитета и коректности у коришћењу историјских извора, што је велико признање за писца.

Више пута је одликован. Носилац је краљевских ордена: *Светиоџ Саве другоџ реда*, *Југословенске круне четвртоџ реда* и *Белоџ орла петтоџ реда*. Добио је орден туниског краља, *Нишаневски хар*. Главни одбор Друштва „Светог Саве” одликовао га је *Светиосавском медаљом* (1927). Ордени се налазе у библиотеци Историјског архива у Врању.²²

Занимљив, више као куриозитет, је и детаљ о његовом наслеђу, о којем Снежана Радивојевић Петровић, историчарка каже: „Када сам 1991. године открила његову заоставштину код једног Врањанца који је био спреман да нам материјал уступи да направимо изложбу, тек онда сам открила велико богатство. Све је било сачувано у изворном облику, сва преписка, његови лични предмети, табакера, налив перо којим је

²¹ Таксативно побројана, његова дела налазе се у краћој биографији коју је о њему написао Риста Симоновић, *Људи и дела*, Врање, 1968.

²² Љубица Здравковић Донов, *Знамениџи Врањанци*, Историјски архив „31 јануар”, Врање, 2015, 61.

писао, монограми, све ордење које је добијао за свој рад и многе друге занимљиве ствари... Прегледајући заоставштину Хаџи Васиљевића наишла сам на писма у којима је његова *сесџричина* Катарина Николић, која је живела у Врањској Бањи и бринула о заоставштини, нудила његову библиотеку, у којој је осим вредних наслова било и много докумената, преписки са познатим јавним и личностима од науке и пера (Констатином Јеричеком, Стојаном Новаковићем, Аницом Савић Ребац и др). Г-ђа Николић је нудила библиотеку Правном факултету у Сарајеву, затим управнику библиотеке на Цетињу који су је одбили; на крају је *Цанкарјева заложба* откупила његову личну документацију, после његове смрти. Касније се, 1996. године, део те заоставштине од старе врањанске породице Влајинац, нашао у Бечу; на срећу, град и библиотека града Врања откупљују преостали део његове библиотеке, фотографије, дописнице, писма и слично.”²³

Пре него што ће заувек отићи, пашће у заборав. Као и код смене власти на почетку века (1903), тако ће и новој власти бити, ни крив ни дужан, опет непожељан (1945); поделиће овог пута судбину Друштва „Свети Сава”, коме је забрањен рада а имовина конфискована, а с којим је, као секретар, толико срастао „да су му и председници Друштва, завидели”, рећи ће неименовани познавалац прилика.

Удружење поштоваца рајника од 1912–1918. године, пред сам крај девете деценије 20. века, сетиће се човека који је био родоначелник нове историографије Србије, и њему у част, почеће са објављивањем репринта његових најзначајних дела. Неколико година касније, новинар и публициста Младен Гавриловић²⁴, и неколико јавних и друштвених личности, професор др Злата Бојовић, новинари и дипломате Душан Зупан и Горан Опачић, др Драгана Мршевић Радовић и помоћник министра Јован Печеновић, обновиће рад Друштва „Свети Сава” (1994).

Драган П. М. Гавриловић

Кључне речи: Јован Хаџи Васиљевић, Друштво „Свети Сава”, „Браство”

²³ Исто, 68.

²⁴ Ј. Х. Васиљевић је деда-ујак М. Гавриловића (прим. аутора).

Dragan P. M. Gavrilović

JOVAN HADŽI VASILJEVIĆ – A LIFELONG DEDICATION

The paper sheds light on the extensive biography of Jovan Hadži Vasiljević, a doctor of philosophy, historian and writer, who played an important role in the work and development of the Saint Sava Society in the first half of the 20th century. He was appointed secretary of the Society in 1904, and soon afterwards he became the editor-in-chief of the *Brastvo* (*Brotherhood*) journal. It is emphasised that in his term as editor, owing to a wide range of topics (publishing contributions on political, cultural and national history, literature, etc.), *Brastvo* grew into one of the most widely read journals in Serbia. It is demonstrated that J. Hadži Vasiljević made an enormous difference for the Society's work as a whole: he was active in founding subcommittees, popularising and spreading the Society's mission, aiding and supporting schools, etc. This text largely rests on J. Hadži Vasiljević's *Autobiography*.